

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «Психологія правоохоронної діяльності»
вибіркових компонент
освітньо-наукової програми третього (освітньо-наукового) рівня вищої
освіти

053 Психологія (Юридична психологія)

Тема № 8. *Специфіка психологічного супроводу професійної діяльності
в складних та екстремальних умовах*

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології
та психології Протокол від 15.08.2023 № 8

Розробник:

доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук, доцент
Бойко С.М.

Рецензенти:

1. доцент кафедри педагогіки та психології Харківської державної академії фізичної культури, кандидат психологічних наук, доцент Павлик О.М.
2. доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Шиліна А.А.

План лекції № 8

1. Предмет вивчення навчальної дисципліни «Психологічне супроводження професійної діяльності»
2. Специфіка психологічного супроводу професійної діяльності в складних та екстремальних умовах.

Література

Основна

1. Мухіна Г. В. Юридична психологія : навчально-методичний посібник ; за заг. ред. В. М. Бесчастного. Київ: ВД «Дакор», 2019. 236 с
[https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php?file=/616103/mod_resource/content/1/Jurydychna%20Psychologija%20\(1\).pdf](https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php?file=/616103/mod_resource/content/1/Jurydychna%20Psychologija%20(1).pdf)
2. Гуменюк Л.Й., Сулятицький І.В. Психологія професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ: навчальний посібник. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. 648 с
<http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/446/1/%D0%93%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%8E%D0%BA%20%D0%A1%D1%83%D0%BB%D1%8F%D1%82%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf>
3. Бочелюк В. Й. Юридична психологія : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 336 с.
https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/CUL/50_1-uridichna_psihologiya-Bocheluk.pdf
4. Психологія у професійній діяльності поліції : навч. посібник / О.О. Євдокімова, І.В. Жданова, Д.В. Швець, Ю.В. Александров та ін. ; за заг. Ред. В.В. Сокурєнка ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 426 с.
http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/5870/Psykholohii%20u%20profesiinii%20diialnosti%20politsii_navch%20posib_2018.pdf?sequence=4&isAllowed=y
5. Коновалова В. Е., Шепитько В. Ю. Основы юридической психологии : учебник. Изд. 3-е, испр. и доп. Харьков : Одиссей, 2010. 352 с.
6. Скрябін О.М. Професійно-психологічна підготовка працівників національної поліції : конспект лекцій. Дніпро : Дніпров. Держ. ун-т. внутр. справ, 2016. 43 с.
https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php?file=/563583/mod_resource/content/1/%d0%9b%d0%b5%d0%ba%d1%86%d1%96%d1%97%20%d0%bf%d1%81%d0%b8%d1%85.%d0%bf%d1%96%d0%b4%d0%b3%d0%be%d1%82.%20%d0%bf%d1%80%d0%b0%d1%86%d1%96%d0%b2%d0%bd.%20%d0%9d%d0%9f.pdf
7. Берестенко О.Г. Культура професійного спілкування : навч.-метод.

посібник. Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. 299 с. ел.ресурс.

https://elearn.nubip.edu.ua/pluginfile.php/639007/mod_resource/content/0/%D0%91%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%87%D0%BA%D0%BE%20%D0%9E.%D0%93.%20%D0%9F%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf.

Допоміжна

1. Маркіна Л.Л. Юридична психологія : конспект лекцій. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2016. 91 с.

<https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/0930/1.1.pdf>.

2. Лефтеров В. О. Юридична психологія : матеріали для лекцій (для студентів 3 курсу спеціальності 053 «Психологія» на 2019-2020 н.р.).

<http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/14714/%D0%9B%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D1%96%20%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D0%B8%20%D0%AE%D1%80%D0%B8%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0%20%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

3. Шинкаренко І.О. Юридична психологія : конспект лекцій. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2016. 174 с.

https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/yp_23_11.1.pdf

4. Адміністративна діяльність поліції у питаннях та відповідях : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Бандурки ; О. І. Безпалова, О. В. Джафарова, С. М. Князєв, та ін.; передм. О. М. Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. 242 с.

<http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2500>

5. Горбенко Д. А. Організаційно-правові та методичні засади удосконалення діяльності психологічної служби МВС України. дис...канд. псих. наук : 19.00.06 /

Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2018. 307 с.

<http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/bitstream/123456789/5200/6/%D0%94%D0%98%D0%A1%D0%95%D0%A0%D0%A2%D0%90%D0%A6%D0%86%D0%AF%20%D0%93%D0%BE%D1%80%D0%B1%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf>

6. Психологія екстремальної діяльності : навч. посіб. / МВС України, нац. академ. нац. гвард. України ; за заг. ред. проф. І. І. Приходька ; І. І. Приходько, О. С. Колесніченко, О. В. Тімченко та ін. ; Харків, 2016. 571 с. : іл. 11; табл. 11; бібліогр. : 81 назва.

http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/4007/1/%d0%bf%d0%be%d1%81%d1%96%d0%b1_%d0%bf%d1%81%d0%b8%d1%85%d0%be%d0%bb%d0%be%d0%b3%d1%96%d1%8f_%d0%b5%d0%ba%d1%81%d1%82%d1%80_%d0%b4%d1%96%d1%8f%d0%bb%d1%8c%d0%bd%202016.pdf

Інтернет ресурси

1.URL:http://megalib.com.ua/book/124_Profesiino_psihologichna_pidgotovka_pracivnikov_slidchih_pidrozdiliv.html

Текст лекції.

1. Поняття та предмет вивчення навчальної дисципліни «Психологічне супроводження професійної діяльності»

Останнім часом питання психологічного супроводження діяльності постають дуже гостро. У першу чергу необхідність у психологічних знаннях та потребу у практичних психологах відчули спеціалісти тих професій, діяльність яких носить екстремальний характер. До таких видів діяльності відноситься діяльність працівників МНС України, діяльність працівників пенітенціарної служби, діяльність військовослужбовців та діяльність працівників органів внутрішніх справ. Не викликає сумнівів і той факт, що діяльність оперативних працівників також відноситься до видів діяльності екстремального профілю. З наукових досліджень відомо, що діяльність працівників правоохоронних органів

супроводжується високим рівнем нервово-емоційного напруження, стресогенністю, великою відповідальністю, реалізується в умовах дефіциту часу, відбувається в умовах нерегламентованого робочого дня. Праця спеціалістів досліджуваної професійної групи відноситься до категорії «дуже напружених».

Під психологічним супроводженням професійної діяльності розуміється сукупність заходів спрямованих на підтримку професійної придатності, психологічної готовності до професійної діяльності та стійкості до впливу стрес-факторів службово-бойової обстановки.

Проблема розроблення теоретико-методологічних засад психологічного забезпечення та супроводу, у тому числі інформаційної готовності індивіда до будь-якої діяльності, потребує подальшого вивчення та уточнення. Сьогодні науковці намагаються розкрити сутність теоретико-методологічних засад психолого-педагогічного забезпечення готовності, у тому числі, інформаційної готовності індивіда до управління будь-якою діяльністю.

Ключовими у вирішенні зазначеної проблеми є декілька напрямів:

- створення професіограм та психограм конкретної діяльності;
- удосконалення правової бази;
- визначення психологічного та психофізіологічного змісту професійних завдань, які вирішують виконавці тієї чи тієї професії;
- розробка сучасних приладів, методів та методик для проведення психофізіологічних та психологічних досліджень.

Складовими психологічного супроводу є:

- забезпечення оптимального соціально-психологічного мікроклімату;
- встановлення міри задоволеності роботою та умовами праці і відпочинку;
- поліпшення режиму праці та відпочинку;
- професійний добір, відбір, підвищення кваліфікації;
- система заохочень і покарань;
- профкорекція;

- попередження виникнення небажаних функціональних станів (втома, виснаження);
- засоби запобігання девіантній поведінці, психічним розладам, професійній деформації, суїцидам;
- засоби, що дозволяють відновлювати стан працівника після стресу;
- профілактика стресів та наслідків монотонії;
- створення кімнат психологічного розвантаження тощо.

Існуючі сьогодні у світовій практиці способи діагностики в системі профвідбору не відповідають сучасним вимогам надійності. Питома вага людського фактору в причинах техногенних катастроф, помилок під час виконання службових обов'язків та інших подій постійно зростає. Дефіцит часу для прийняття креативних рішень зростає в геометричній прогресії, а методи профвідбору базуються на застарілих методологічних підходах і способах реєстрації психофізіологічних параметрів. Традиційні методи психологічної й психофізіологічної діагностики, що використовуються відповідними службами в профвідборі, не відповідають сучасним вимогам достатності й повноти науково-методичного й матеріально-технічного забезпечення. Заходи щодо вдосконалення якості профвідбору мають фрагментарно-відомчий характер, а профвідбір, як правило, проводять не психологи, а лікарі (в основному психіатри) з використанням методик, валідних для клінічної практики.

Отже, назріла нагальна потреба чіткого розмежування функціональних обов'язків медичної й психологічної служб. Традиційно, в багатьох випадках, склалося так, що психологічна служба входить до складу медичної, і вони разом здійснюють профвідбір. За такого підходу медичні працівники не розуміють психологів, а останні медичних працівників. Це відбувається тому, що в працівників медичної й психологічної служби різні методологічні підходи, завдання, матеріально-технічна база, стимульний матеріал, підходи до інтерпретації отриманих даних тощо. Відзначимо, що головним завданням

медичної служби на першому етапі профвідбору є чітке розмежування контингенту на “здорових” і “хворих”. Надалі медична служба займається поточним профоглядом, профілактикою захворювань, санаторно-курортним лікуванням тощо. А психологічна служба якраз і повинна здійснювати психологічний супровід. Отже, психологічна служба працює винятково зі “здоровим” контингентом і не займається лікуванням, а впровадження в процедуру професійного відбору сучасних спеціальних психофізіологічних технологій значно підвищує ефективність її роботи.

Психологічна служба в органах внутрішніх справ (зараз в поліції) була створена у 1993 році. Психологи виконували переважно прикладні функції. Враховуючи набутий досвід у розв’язанні відомчих психологічних проблем, та маючи бажання покращити організацію діяльності відомчих психологів, у 2002 році було створено Центри практичної психології та виокремлено такі чотири напрями роботи психологів органів внутрішніх справ:

- професійна орієнтація та професійно-психологічний відбір на службу та на навчання;
- **психопрофілактична робота та психологічне супроводження службової діяльності;**
- психологічне супроводження оперативно-службової діяльності;
- психолого-педагогічне супроводження навчально-виховного процесу в навчальних закладах системи МВС.

Предметом вивчення навчальної дисципліни «Психологічне супроводження професійної діяльності» (ПСПД) є система знань щодо теоретико-методологічних засад реалізації завдань психологічного супроводу професійної діяльності в організаціях та на виробництві. Дана дисципліна ґрунтується на теоретико-прикладних знаннях набутих здобувачами вищої освіти у ході вивчення таких дисциплін, як: загальна психологія, вікова психологія, соціальна психологія, експериментальна психологія, практикум з психології,

психологія праці, вступ до спеціальності, психологія управління. У свою чергу дисципліна «Психологічне супроводження професійної діяльності» стає основою для подальшого засвоєння таких похідних від неї дисциплін, як: методи психологічного впливу в організаціях та на виробництві, тренінг в організаціях та на виробництві, практична психологія в організаціях та на виробництві. Вона спрямована на формування уявлень у здобувачів вищої освіти про основні види психологічного супроводу професійної діяльності в організаціях.

Психологічний супровід – це недирективна форма надання психологічної допомоги, спрямована на підсилення, удосконалення, розвиток, саморозвиток самосвідомості особистості, допомоги, яка запускає механізми саморозвитку й активізує власні ресурси людини; цілісний, безперервний процес вивчення, аналізу, розвитку й корекції пізнавальних, мотиваційних, емоційно-вольових процесів особистості, яка є суб'єктом супроводу; система заходів професійного психолога, що спрямована на створення умов для успішної діяльності та розвитку особистості на різних етапах онтогенезу.

Основними завданнями ПСПД є:

- набуття знань про психологічні особливості організації психологічного супроводу професійної діяльності персоналу в організації; складові конфліктної взаємодії; методи і засоби ефективного управління персоналом;
- набуття умінь і навичок здійснення аналізу психологічних особливостей діяльності керівників підприємства, проведення професійно-психологічного відбору персоналу; консультування керівників підприємства з питань проведення атестації та оцінки персоналу, безпечного звільнення персоналу; розслідування надзвичайних подій на підприємстві;
- формування особистісних якостей, необхідних для ефективного виконання професійних обов'язків в майбутній професійній діяльності;

Що стосується співвідношення понять "психологічне забезпечення" та "психологічне супроводження" професійної діяльності, відмітимо що вона

близька по суті. Деякі науковці не поділяють понять «психологічний супровід» і «психологічне забезпечення», вказуючи при цьому, що «процес безперервного психологічного супроводу розглядається в якості обов'язкової умови становлення фахівця і його подальшого професійного вдосконалення». Інші, використовуючи тимчасову критерій, розмежовують ці поняття. На їхню думку, поняття «психологічне забезпечення» ширше, а «психологічний супровід» є складовою частиною «психологічного забезпечення». Однак, щоб зрозуміти відмінності, розглянемо предмет і задачі психологічного забезпечення.

Проблема - психологічного забезпечення професійної діяльності включає три аспекти – теоретичний, методичний та практичний.

Предметом дисципліни «Психологічне забезпечення професійної діяльності» є психологічні особливості професійної діяльності і підготовки фахівців, збереження, підтримки, відновлення функціональних станів і працездатності в звичайних, особливих та екстремальних умовах.

З мети та змісту ПЗПД випливають наступні загальні завдання:

1. Вивчення специфіки умов професійної діяльності, впливу умов праці на психічний стан та працездатність фахівців;
2. Психологічна діагностика функціональних станів, працездатності фахівців на всіх етапах професійної діяльності.
3. Обґрунтування, розробка та вибір адекватних і ефективних засобів підтримки, збереження і відновлення функціональних станів, психічних функцій і працездатності фахівців в різних галузях діяльності.
4. Визначення методів та критеріїв оцінки динаміки функціональних станів, психічних функцій та працездатності фахівців.
5. Визначення психологічних особливостей надійності і безпечної діяльності спеціалістів.
6. Забезпечення ефективної та безпечної діяльності,

7. Подовження професійного довголіття, фізичного та психічного здоров'я.

Психологічний супровід співробітників - це комплекс психологічних заходів, спрямованих на оцінку, прогнозування динаміки і корекцію психічного стану співробітників, соціально-психологічних процесів і боєздатності підрозділів в різні періоди професійної діяльності.

Психологічне забезпечення діяльності правоохоронних органів - це прийняття психологічно обгрунтованих правових, організаційних заходів, управлінських і кадрових рішень, спрямованих на вдосконалення системи роботи з особовим складом, поліпшення якісного складу і рівня підготовленості кадрів, підвищення ефективності оперативно-службової діяльності в звичайних та екстремальних умовах на основі мобілізації психологічного потенціалу особистості, колективу, організаційної структури та системи управління.

Система психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських (далі - система психологічного забезпечення), - комплекс організаційних, методичних, просвітницьких, психопрофілактичних, практичних, психологічних заходів, спрямованих на запобігання впливу ризиконебезпечних чинників професійної діяльності, збереження фізичного та психічного здоров'я, підвищення психологічної стійкості, надійності та готовності.

2. Специфіка психологічного супроводу професійної діяльності в складних та екстремальних умовах.

Психологічне супроводження - це особлива форма здійснення пролонгованої соціальної та психологічної допомоги, спрямованої на пошук прихованих ресурсів розвитку людини, сім'ї або організації та опору на власні можливості. Також це форма психологічної роботи, спрямована на перспективне зростання клієнта, допомога у виникаючих утрудненнях на шляху розвитку особистості.

Технологія психологічного супроводу - це комплекс взаємопов'язаних і взаємообумовлених заходів, представлених різними психологічними методами і прийомами, які здійснюються з метою забезпечення оптимальних соціально-психологічних умов для збереження психологічного здоров'я та повноцінного розвитку особистості, її формування як суб'єкта життєдіяльності.

Україна як незалежна, суверенна держава прикладає зусилля для розбудови правового, демократичного суспільства, створення ринкової економіки і входження до європейської та світової спільноти. Перехідний період у житті держави потребує наукового обґрунтування стратегії і тактики вирішення внутрішніх і зовнішніх проблем, створення ґрунтовної економічної, правової, соціальної, ідеологічної і моральної бази й на цій основі активної протидії злочинності, тому що стан злочинності є найбільш характерним показником правопорядку в державі, захищеності життя і здоров'я, честі і гідності, прав і свобод людини.

Значне зростання кількості техногенних катастроф, надзвичайних ситуацій природного характеру, соціально-політичних подій (проведення масових заходів, вчинення групових порушень громадського порядку та масових безладів), військових негараздів та проявів тероризму викликає необхідність посилення протидії загибелі, травматизму, професійним захворюванням в підрозділах системи МВС України, пов'язаних з виконанням службових обов'язків, кількісні показники яких помітно зростають. Враховуючи вищевказане, особливого значення набуває правове забезпечення системи професійної підготовки працівників поліції, зокрема, до дій в екстремальних умовах. У випадках несподіваної появи психологічної та фізичної небезпек брак знань у правоохоронців перетворюється у невиконання важливих завдань і, як наслідок, - травмування, поранення чи навіть загибель. Системний підхід до вирішення питання щодо вдосконалення системи професійної підготовки працівників міліції передбачає комплексне вивчення усіх видів професійної підготовки на

різних етапах і в різних ситуаціях. Організаційні засади діяльності, в першу чергу, залежать від нормативних актів, якими встановлюється порядок та правила службової діяльності, і які забезпечують внутрішньо-організаційну діяльність.

Поведінка працівників поліції в екстремальних умовах

Професійна діяльність працівників поліції часто здійснюється в складних умовах, пов'язаних із затриманням злочинців, застосуванням зброї, забезпеченням громадського порядку під час масових заходів та надзвичайних ситуацій.

Правоохоронні органи України здійснюють адміністративну, профілактичну, оперативно-розшукову, виконавчу й охоронну функції. Попередити негативний вплив, зменшити ступінь ризику можна різними шляхами: удосконалювати законодавчу базу, посилювати соціальний захист працівників поліції, підвищувати матеріальне та технічне забезпечення тощо.

Однак перелічені способи потребують великих коштів, витрат часу, а головне - Міністерство внутрішніх справ України не може безпосередньо керувати розв'язанням цих питань одночасно і ефективно. Найбільш доцільним є зменшення рівня травматизму в цілому, використовуючи комплексно всі засоби МВС. Цього можна досягти шляхом підвищення ступеня професійної підготовки працівників поліції.

Системний підхід по вдосконаленню методів професійної підготовки в діяльності поліції дає можливість створити ефективну систему, яка відповідає загальнодержавним вимогам до діяльності правоохоронців, а у підсумку надає найбільш суттєву віддачу - кваліфікованого, послідовно діючого, з аналітичним складом розуму фахівця-правоохоронця.

Правоохоронна діяльність характеризується необхідністю протидіяти злочинності в різних її формах, тривалим впливом стресогенних факторів, наявністю постійної загрози для життя та здоров'я, високою ймовірністю загибелі

та травмування персоналу, а тому вимагає високого рівня професійної підготовленості працівників до дій у складних та екстремальних обставинах.

Екстремальна ситуація як така, що раптово виникає і загрожує або суб'єктивно сприймається людиною як загрозна для життя, здоров'я, благополуччя або особистісної цілісності.

О.В. Тімченко виділяє такі загальні види екстремальних ситуацій у службовій діяльності працівників поліції:

- 1) безпосередня протидія злочину, контакт з особою, що підозрюється у вчиненні злочину або правопорушення;
- 2) протидія груповим протиправним проявам, масовим порушенням громадського порядку;
- 3) безпосереднє спілкування з громадянами в ході здійснення слідчо-оперативних заходів, охорони громадського порядку;
- 4) тривалі та інтенсивні фізичні і психічні навантаження;
- 5) ситуації, що виникають унаслідок надзвичайних подій природного та техногенного характеру.

Поведінка в екстремальній ситуації визначається рівнем фізичної або спеціальної (тактичної) підготовки, індивідуально-психологічними особливостями працівника та особливостями психічного відображення об'єктивних чинників оточення, які наявні в конкретній ситуації діяльності.

Можна представити екстремальну ситуацію як складний, комплексний подразник, який викликає в основному два рівні реакцій:

- а) пристосувальні, які актуалізують автоматичні реакції (типи навичок, автоматизмів, рефлексів);*
- б) реакції, які активізують складні інтелектуальні функції, що формують стратегію поведінки і забезпечують процес розподілу уваги між контролем за поточним станом ситуації і створенням нових, адекватних до умов ситуації плану і способів дій.*

Тактичні дії працівників міліції та типові недоліки, допущені при виникненні екстремальних умов

Здебільшого екстремальні ситуації виникають при припиненні хуліганства чи інших правопорушень, які виникають на вулицях або в громадських місцях, розгляді побутових конфліктів, припиненні майнових злочинів, зокрема крадіжок із полів та городів, доставлянні правопорушника до відділку поліції, складанні документів у його присутності. Аналіз цих ситуацій засвідчив переважну стереотипність дій правопорушників.

Так, при припиненні хуліганства правопорушники діяли за схемою, яка щоразу, як правило, повторювалась. Те саме відбувалось і при з'ясуванні побутових конфліктів, конвоюванні тощо. Звичайно мали місце певні відмінності, але на загальну лінію поведження вони суттєво не впливали. Окреслене дозволило на підставі узагальнень виробити деякі рекомендації щодо обрання тактичних дій в екстремальних ситуаціях.

Останніми роками поширились екстремальні ситуації, що виникають при розгляді побутових конфліктів. Розглянемо найтипівіші серед інших.

Дільничний офіцер поліції або інший працівник поліції прибуває на місце конфлікту, що виник між родичами, сусідами чи іншими громадянами, у момент його суттєвого загострення: озброївшись сокирою, лопатою чи іншим предметом, яким можна нанести тілесні ушкодження, одна сторона погрожує іншій вбити або покалічити, здійснюючи дії у цьому напрямі. При появі працівника поліції агресивність із жертви переноситься на нього.

У цьому випадку відсутні і раптовість, і прихованість нападу. Все, що відбувається, працівник поліції бачить і одразу сплановує свої, а якщо в нього є помічники, то і їхні дії. У разі, коли правопорушник нападає на працівника поліції, останній, застосовуючи фізичну силу з одночасним використанням спецзасобів чи вогнепальної зброї (за потреби), повинен захищатись і нейтралізувати нападника або припинити його агресивність. Усі ці дії, по-перше,

потребують від нього хорошої фізичної підготовки, навичок застосування спеціальних прийомів самооборони, правильного обрання моменту початку дій, умінь користування спецзасобами, зброєю, по-друге, наявності беззаперечних підстав щодо їхнього застосування. Та, як правило, за ситуації, що склалася, працівник міліції завищує свої можливості, внаслідок чого йому не вдається само убезпечитися, обеззброїти правопорушника та позбавити його сприятливих умов для нападу. Зав'язується боротьба, в процесі якої працівник поліції хоча і досягає мети, але часто отримує тілесні ушкодження.

При прийнятті працівником поліції рішення припинити агресивність правопорушника застосуванням спецзасобу "Терен", він здебільшого не враховує особливостей цього газу, а саме слъзозгінної дії, відтак останній від його струменя може прикритися рукою і ривком наблизитися до представника правоохоронних органів та зав'язати з ним рукопашний бій. У разі застосування слъзозгінних засобів, потрібно зважати на розміри приміщення, в якому перебуває працівник поліції, а на відкритій місцевості - напрямок вітру, можливість вжиття правопорушником заходів для захисту, а якщо використовується спецзасіб "Терен", то і ступінь алкогольного сп'яніння чи наркотичного збудження правопорушника.

Раптовість нападу правопорушниками досягалась через те, що поліцейський:

- професійно слабо був підготовлений до дій в екстремальній ситуації;
- не очікував агресивності з їхнього боку;
- не виявляв належної пильності за їх поведінкою;
- підійшов до правопорушників чи дозволив їм підійти на відстань, що уможливлювала завдання удару руками, ногами, головою чи будь-якими предметами;
- мав необережність стояти до правопорушників спиною;

- не визначив при спільних діях з іншими працівниками поліції чи представником громадськості ролі кожного з правопорушників і не передбачив страхування один одного.

Схеми дій правопорушників, які нападають на працівників поліції, повторюються, що дозволяє виробити деякі типові правила поведінки, дотримання яких унеможливилюватиме напад правопорушника, тобто виключатиме його чи в крайньому разі ускладнюватиме напад:

- не підходити надто близько до правопорушника, залишатися на відстані, достатній для вчасного реагування щодо спроби раптового нападу;
- не дозволяти сторонній особі, більше того, правопорушнику перебувати позаду Вас;
- стежити за правопорушником і під час складання протоколу або читання документа, що посвідчує його особу;
- не застосовувати спецзасіб "Терен" проти осіб, які перебувають у стані сильного алкогольного сп'яніння або наркотичного збудження, оскільки його ефективність у цьому разі низька;
- пам'ятати, що в одязі правопорушника можуть міститись ніж, лезо, інші предмети, які він може застосувати проти Вас;
- не тримати на поверхні робочих столів предметів, якими правопорушник може скористатись при нападі на Вас;
- розподілити обов'язки під час дій у парі (втрійох), визначити порядок спільних дій, обов'язково передбачити страхування один одного від імовірного нападу;
- чітко знати порядок застосування зброї та спеціальних засобів і впевнено користуватися ними у встановлених законом випадках.

Майстри рукопашного бою рекомендують ряд заповідей, котрі не можна порушувати при веденні двобою, якщо без нього не можливо обійтись в ситуації, яка виникла:

1. Потрібно уникати таких негативних психологічних факторів, як розгубленість і паніка. Перед суперником потрібно тримати себе спокійно, швидко зорієнтувавшись на самооборону.
2. Уникайте поворотів до суперника повними грудьми. При обороні потрібно, по можливості, зменшити поверхню вашого тіла відкриту для ударів. Стійте до суперника боком.
3. Намагайтесь не діяти одночасно обома руками. У бою надзвичайно важливо приховувати (захищати) свої вразливі точки. Тому не слід нападати одразу обома руками, забуваючи про захист або захищатися, забуваючи про напад, що в однаковій мірі дає шанс супернику.
4. Уникайте доводити будь-який рух до крайності, до втрати рівноваги, завжди слід залишати собі можливість маневру. Будь-яке зусилля не повинно бути безоглядним, воно має бути вчасно припинено, щоб не розкритися і не дати супернику можливості контратакувати.
5. Уникайте одноманітності в прийомах. Протиставте силі нападника спритність, рішучість і хитрість. Потрібно використовувати свої сильні сторони, ввести нападника в оману, свої переваги спрямувати проти його недоліків.
6. Удари ногами наносьте раптово, несподівано для нападника, поза полем його зору. Необхідно використовувати такі переваги ударів ногами, як можливість наносити приховано від уваги суперника та їх велику силу.
7. Остерігайтесь недооцінки суперника. Завжди вважайте його небезпечним! Пам'ятайте, що навіть слабкий з першого погляду суперник може володіти хоч одним невідомим для вас прийомом. Разом з тим, не переоцінюйте суперника і не бійтесь його. Будь-який, навіть найсильніший суперник, має свої слабкі місця.
8. Великою помилкою вважається передбачення закінчення бою. Ви не повинні думати хто переможе, і ваша зброя спрацює в потрібну хвилину.

9. Бийте сильно, точно, не проводьте жодного прийому навмання. Стратегія серйозного бою заключається не у тому, щоб причинити нападнику біль, а знешкодити. Якщо він небезпечний і рішучий, біль тільки спровокує його.

10. Знешкодивши нападника, не розхолоджуйтеся, будьте готовими до різних несподіванок.

Під час затримання не забувайте обшукати нападника. Можливо в нього є зброя, хоча в ході двобою він її не застосовував. В разі надання першої медичної допомоги особі, яка отримала ушкодження, дотримуйтесь необхідної обережності щодо неочікуваного нападу.

До можливих стресогенних чинників, на подолання яких у працівника правоохоронця України спрямоване формування емоційного компонента психологічної готовності, ми відносимо:

1. Блокування багатьох звичних і природних потреб особи через специфіку діяльності.
2. Фізичні, інформаційні й емоційні навантаження.
3. Ситуації невизначеності.
4. Змінену аферентацію як різку зміну набору подразників, що діють на органи відчуттів і психіку людини раніше, або їх відсутність, а також достатньо тривала одноманітність.
6. Слабкі професійні знання, навички і уміння, що обмежує можливість одержувати повною мірою задоволення від виконуваної діяльності.
3. Психологічна підготовка до дій в екстремальних умовах

Структура психологічної готовності розглядається як сукупність **мотиваційного** (потреба успішно виконати поставлене завдання, інтерес до діяльності, прагнення досягти успіху і показати себе з кращого боку), **пізнавального** (розуміння обов'язків, завдання, оцінки її значущості, знання засобів досягнення мети, представлення імовірнісних змін обстановки), **емоційного** (відчуття відповідальності, упевненість в успіху, натхнення) та **вольового** (управління

собою і мобілізація сил, зосередження на завданні, подолання сумнівів) компонентів.

Проблеми психологічної готовності знайшли своє відображення і одержали подальшого розвитку в теорії і практиці психологічної підготовки до проходження військової служби, перш за все в тих галузях психологічних знань, які вивчають діяльність людини в особливих, напружених умовах.

Під психологічною готовністю розуміється стан, що передусє певним діям, при якому можливості людини, що концентруються у неї, досягають вищого ступеня, а також набір професійно важливих особистісних якостей, знань, умінь та навичок, що сприяють досягненню такого стану і загалом успішному проходженню служби.

Психологічна готовність до діяльності виявляється перед виконанням, в ході роботи і при завершенні завдань, має складну динамічну структуру, що включає сукупність емоційних, вольових, мотиваційних, інтелектуальних, операціональних процесів, властивостей, станів психіки людини в їх співвідношенні із зовнішніми ситуаційними умовами і майбутніми завданнями.

У функціонально-системному відношенні психологічна готовність визначає, перш за все, цільові, тимчасові, ресурсні, операційно-інструментальні, продуктивні параметри діяльності працівника поліції України.

В рамках ситуації психологічна готовність як інтегральний системний параметр психіки правоохоронця характеризує функціональні особливості активації, доцільності і спрямованості діяльності, ефективності її реалізації, регульованості і стійкості до подразників, а також відновлюваності системи професійно важливих якостей працівників для його подальших дій.

Узагальнюючи дані з аналізу особливостей діяльності працівників поліції України при виконанні завдань в екстремальних умовах, потрібно відмітити те, що дана ситуація вимагає від них наступного:

- сформованості у працівників України реального уявлення майбутніх службових дій в екстремальних ситуаціях, здатності реально сприймати майбутню загрозу при виконанні своїх професійних обов'язків;
- здатності до достатньо високого ступеня адаптованості працівників поліції до службової діяльності в екстремальних ситуаціях;
- адаптованості до службового колективу та адаптованості до виконання завдань
- до мети, умов, інформації, способів та засобів дій;
- високого ступеня психологічної стійкості;
- переваги позитивних психологічних станів у всього особового складу поліції.

Здійснення професійної діяльності в цих умовах вимагає від офіцерів граничної зібраності, мобілізованості, пильності, уваги, активної мисленнєвої роботи, упевненості в успіху, стану емоційно-вольової стійкості, готовності до активної діяльності, а також специфічних професійних знань, навичок і вмінь.

Враховуючи специфіку професійної діяльності працівників правоохоронних органів України, необхідно відмітити, що структура психологічної готовності являє собою вияв сукупності взаємопов'язаних компонентів, а саме мотиваційних, вольових, регуляторних (емоційного), когнітивних та типологічних сторін психіки працівників з їх співвідношенням із зовнішніми умовами та тими завданнями, котрі покладені на них при виконанні своїх обов'язків.

У структурі психологічної готовності до діяльності емоційний компонент у різний час визначали його, використовуючи такі поняття, як: «емоційне збудження», «емоційна стійкість», «відчуття відповідальності», «упевненість в успіху», «натхнення», «самоконтроль». Емоційний компонент психологічної готовності до діяльності тісно пов'язаний з іншими її структурними елементами, сприяє створенню оптимального напруження, загальної активації організму на майбутню діяльність, спонукає, скеровує і регулює її, забезпечує емоційну стабільність, стійкість до зовнішніх стресогенних чинників.

Виявляється у двох формах: тривалій (як емоційна стійкість і емоційне напруження) і тимчасовій (емоційне напруження виступає елементом психічного стану).

Емоційна стійкість як елемент тривалої форми емоційного компонента психологічної готовності є особистісною межею, що забезпечує емоційну стабільність, виражається у несприйнятливості до негативних стресогенних чинників і здатності контролювати астенічні емоції, знижувати емоційну напруженість.

Емоційне напруження - характеристика тимчасової форми емоційного компонента психологічної готовності, що відображає збудження, необхідне для оптимального виконання майбутнього завдання і таке що надає позитивного мобілізуючого ефекту на виконання діяльності.

Формування емоційного компонента психологічної готовності до діяльності пов'язане із проблемою адаптації, достатньо глибоко розробляються питання взаємозв'язку психологічної готовності до діяльності й адаптації.

Емоційний компонент психологічної готовності працівників ОВС України пов'язаний з їхньою ефективною адаптацією до діяльності в екстремальних ситуаціях. Їх співвідношення розкривається в силу екстремальності характеру служби за допомогою психологічних категорій «стрес», «фрустрація», «тривога» та їх емоційних складових.

До можливих стресогенних чинників, на подолання яких у працівника правоохоронних органів України спрямоване формування емоційного компонента психологічної готовності, ми відносимо:

1. Блокування багатьох звичних і природних потреб особи через специфіку діяльності.
2. Фізичні, інформаційні й емоційні навантаження.
4. Ситуації невизначеності.

5. Змінену аферентацію як різку зміну набору подразників, що діють на органи відчуттів і психіку людини раніше, або їх відсутність, а також достатньо тривала одноманітність.

6. Слабкі професійні знання, навички і уміння, що обмежує можливість одержувати повною мірою задоволення від виконуваної діяльності.

Висновок

Різноманітний характер діяльності підрозділів правоохоронних органів в умовах ускладнення оперативної обстановки під час охорони громадського порядку, специфіка виконуваних ними різнопланових завдань потребують належного рівня професійної підготовки працівників поліції до дій в екстремальних умовах та налагодженого механізму їх взаємодії як невід'ємної складової всього процесу управління правоохоронними органами. Чим досконалішими є диспозиції норм права та порядок їх застосування, тим з більшою результативністю функціонують усі ланки правоохоронної системи. Система професійної підготовки повинна бути спрямована на посилення правових відносин (поліцейський - громадянин, поліцейський - правопорушник, поліцейський - злочинець і т.п.), норм права відносно небезпек, засобів ураження, спеціальних засобів тощо і, у підсумку, вдосконалення правового регулювання у сфері правоохоронної діяльності в різних умовах, особливо тих, що стосуються умов несення служби.

При ускладненні оперативної обстановки регулююча та організуюча роль нормативних документів ще більше зростає, оскільки без чіткого правового регулювання значно збільшується ступінь ризику при прийнятті управлінських рішень, значення яких за таких умов є досить високим.

Правоохоронні органи наполегливо працюють над створенням сприятливих правових умов для працівників, діяльність яких пов'язана з виконанням своїх службових обов'язків в екстремальних умовах.

До організаційних заходів діяльності міліції відносяться, перш за все, заходи по підвищенню професійної підготовки на різних етапах, зокрема, первинна

підготовка, перепідготовка, стажування, підвищення кваліфікації, інструктажі, вивчення документів, досвіду, навчання особового складу безпечним діям при виконанні службових обов'язків.

Одним з ефективних методів діяльності поліції щодо забезпечення правопорядку є метод переконання у спілкуванні з населенням та окремими громадянами. В практичній діяльності поліції цей метод реалізується у різних формах, до яких належить і поширення та популяризація передового досвіду в боротьбі з порушеннями громадського порядку тощо.

Правові основи управління силами і засобами, організацією професійної підготовки працівників правоохоронних органів являють собою складну систему правових документів законодавчого характеру, підзаконних актів органів державної влади, відомчих нормативних актів, які безпосередньо регламентують діяльність правоохоронних органів у сфері охорони громадського порядку при ускладненні оперативної обстановки.